

S. Stelling-Michaud, L'université de Bologne et la pénétration des droits romain et canonique en Suisse aux XIIIe et XIVe siècles. E. Droz, Genève 1955, 322 l., 7 tábla, nagy 8r. (Travaux d'humanisme et renaissance XVII.)

Egy 1130 körül keletkezett névtelen költemény a Milanóval szövetséges városok között így sorolja fel Bolognát: „Docta Bononia venit et hoc cum legibus una.” Ha illett ez a jellemzés a lombard alföld déli szélén fekvő városra akkor, amikor az egyetem még csak kibontakozóban volt, még inkább talált rá a XIII. században, amikor egész Európa egyik intellektuális középpontja, pezsgő kereskedelmi és hitelélet fókusza, a társadalmi harcok vér áztatta színhelye lett. Ezért a bolognai jogi oktatásra vonatkozó minden kutatás hozzásegít az észak-itáliai városi élet e sajátos típusának, az egyetemi városnak jobb megismeréséhez. És különösen hasznos az olyan tanulmány, mint amilyet St.-M. genfi professzor (és csendes társaként felesége) közel két évtizedes fáradságos munka eredményeként mutat be, amely a *Memorialia Communis* első 110 kötete alapján gazdag új anyaggal illusztrálja Bologna szellemi kisugárzását az Alpoktól északra, a mai Svájc akkori uralkodó osztályára, s a belőle kinevelődő intellektuális elitre.

A bolognai egyetem eredete régóta intenzíven vizsgált és erősen vitatott kérdés. A kezdet problémájára Párizsnál és Oxfordnál a kolostori és főként a káptalani iskolákból való kialakulás, testületi megizmosodás, *universitas*-szá fejlődés meglehetősen plauzibilis magyarázatként kínálkozik. De Bologna egyetemének eredete laikus, formája — az akkori viszonyokhoz mérten — demokratikus, az egyházi hatóság már csak a kialakult testületre teszi rá a kezét. Más a XIII. századra kibontakozó jogi egyetem jellege is: *universitas scholarium*, a hallgatók közössége a tanárok kirekesztésével! Az eredetkérdésben St.-M. az újabb felfogást követve elveti a régi legendát, melyet a fecsegő Odofredus jogtanár nyomán sokáig hirdettek: a római jog könyveinek (*libri legales*) „átvitelét” Rómából Ravennába, innét pedig Bolognába. A páviai lombard jogiskolát kivéve nem volt számbavehető elődje a bolognai stúdiumnak.

Az írástudás-jogtudás eleinte magánjellegű oktatása a *Digesta* újrefelfedezésével lett Európa ügyévé. Irnerius, alkalomadtán a császár és Matild örgrófnő diplomatája, állítólag az utóbbi kívánságára „újította meg” 1085—1090 közt a bolognai stúdiumot. Munkáját tehetséges tanítványok egész sora folytatta, s a retorikától most már teljesen függetlenné vált jogtanításra a császár is felfigyelt. Barbarossa Frigyes, hogy Bolognát az oda áramló német diákok által gibellin központtá tegye, már 1155-ben megtiltotta a hallgatók elleni represszáliákat, és kimondotta a jogtanulás szabadságát. Három évre rá pedig hálából azért, hogy a „négy doktor”, Irnerius négy vezető tanítványa a rongagliai gyűlésen az itáliai regálé-jogok felsorolásával szolgált neki, kiadta a híres *Habita* authenticát, az alakuló egyetem első kiváltságlevelét. Ez a privilégium lényegében a császár és a jogiskola szövetséglevelé:

eltörli a represszáliákat, védelmébe fogadja a hallgatókat (ekkor már elsősorban a kánonjog tanulóit), mestereik vagy a püspök joghatósága alá rendeli a nem bolognai diákokat (*scolares forenses*), de városi jurisdikció alatt hagyja a bolognaiakat (*scolares cives*), és ezzel mintegy szentesíti a hallgatóság két egyetembe való szervezkedését.

De nem a császárság volt az egyetlen hatalom, amely az izmosodó jogi stúdium irányítását meg akarta szerezni. A bolognai *commune* 1189-ben elrendelte, hogy a *doctores* tegyenek esküt, miszerint nem fognak más városban tanítani. Még szorosabb köteléket jelentett a város részéről díjazott tanszékeknek a XIII. században kiépített rendszere; ezáltal a doktorok, többségükben bolognai polgárok, lassanként teljesen függő helyzetbe kerültek a városi hatósággal szemben. Ezért maradtak ki a kis *societas*-okból tömörülő két (citra- és ultramontán) *universitas*-ból, a hallgatók autonóm szervezeteiből, melyeknek alsóbb egységei az eredet szerint tagozódó nációk voltak. Az egyetemek igazgatásának, a statutumok megalkotásának jogát a tanároktól a két demokratikusan választott rektor vette át, a nációk választotta tanácsosokkal együtt. A város 1250-ben ismerte el ezt a helyzetet, mely egy alig későbbi statutum szerint azt jelentette, hogy a tanárok is kötelesek engedelmessékedni a rektornak. A professzorokat a diákság választotta a doktorok közül, s az autonóm hatóságok szabták meg — az anyag elosztásáig terjedő részletességgel — az előadások rendjét is.

Ugyanakkor kinyújtotta kezét az egyetem felé a pápaság is, mely Európa többi stúdiumait már kezdettől fogva irányította és ellenőrizte. III. Honorius 1219-ben a bolognai székesegyház esperesének hatáskörébe utalta a doktorra fogadást, tehát a *licentia docendi* megadását, melyre a tanárok kollégiuma megfelelő vizsgák után tett javaslatot. A bolognai archidiaconus azonban sohasem tudta elérni azt a befolyást, amelyet pl. a párizsi egyetem kancellárja élvezett: az egyház fennhatósága a megerősödött laikus testülettel szemben inkább névleges maradt. Az egyetem annyi hasznot húzott belőle, hogy sorozatos pápai bullák erősítették meg a Bolognában kapott doktori fokozat egyetemességét, az itt végzett hallgatónak *ubique terrarum* gyakorolható tanítási jogosítványát.

Az egyházi fennhatóság elleni harc mellett az egyetem tovább küzdött a városi beavatkozás ellen. A szervezett diákság legerősebb fegyvere az elvándorlás volt, mely a XIII. század első negyedében több bolognai típusú jogi stúdium alapítására vezetett (Vicenza, Arezzo, Padova, Vercelli). Amikor azonban II. Frigyes megalapította a Bologna vetélytársának szánt nápolyi egyetemet (1224), a diákok a városhoz közeledtek. A fossaltai győzelem után a város több kedvezményt adott nekik; ezentúl az idegen diákok is polgároknak (*filii populi*) számítottak, javaik is a polgárokéhoz hasonló védelmet élveztek. Az interregnum óta az egyetem felügyeletén a pápa és a város osztozkodtak. A polgárság belső harcai mindig érzékeny veszteséget jelentettek a stúdiumnak, így az 1274-i guelf győzelem több kiváló professzor elűzésével járt.

A városiakkal folyó viszálykodások háttérben javarészt anyagi kérdések húzódtak meg. Dante, az egykori bolognai diák, tengernyi bolognait kárhoztatott a pokol nyolcadik körébe, és még a tehetősebbek is gyakran jutottak pénzzavarba. A tankönyveket, hacsak a szegény diák nem maga másolta őket a könyvkereskedőnek fizetett kölcsöndíj fejében, olyan összegért lehetett csak megvásárolni, ami a hallgató egy vagy több évi ellátására volt elegendő. Ezért a szülőkhöz intézett pénzkérő levél az *artes* keretében tartott fogalmazási gyakorlatoknak leggyakoribb példája. De ha az átutalás késett, ha valamilyen költséges passzió vagy bevásárlás pénzt kívánt, ők is kölcsönre szorultak. Még inkább kölcsönre fanyalodtak a sovány erszényű hallgatók.

Ezen a réven lendítette fel a stúdium Bologna hiteliletét. Az ezres létszámú vagy még népesebb egyetem fejlesztő tevékenysége nélkül nem alakult volna ki olyan nagy pénzforgalom. Bolognai és idegen bankárokból egész üzletnegyed alakult ki a Porta Ravegnana környékén. A hiteleket rövid (1—6 havi) lejáratra, egyetemes kezesség mellett folyósították. Minthogy a kamatszédést az egyház tiltotta, a kötelezvénybe már a kamattal megnövelt összeget írták be; később a városi statutum évi 20 százalékos kamatot engedélyezett. A követelést bármelyik kezesen be lehetett hajtani, sőt ezek a hitelező engedélye nélkül el sem hagyhatták a várost. Azért nemegyszer előfordult, hogy valamilyen hallgató inkább veszni hagyta zálogba vetett könyveit, és szépszerével elillant a városból. Számos félbenmaradt jogászpályának ilyen anyagi nehézségek az okai.

Végezetül vessünk egy pillantást az Alpokon túli intellektuális vezető réteg kialakulására. St.-M. a lehetőség szerint minden ismert svájci diák szociális helyzetét és pályafutását felderíti. És ebből az egyénekre menő vizsgálódásból rendkívül érdekes eredmények származnak. A mai Svájc területéről összegyűjtött 220 diák közül kb. 10 került ki a régi grófi nemzetségek (Habsburg, Tierstein, Aarburg) papi pályára küldött ifjabb fiai közül, s ezek mind fényes pályát futottak be, többen pl. püspökségre emelkedtek. A helyi nemességet (Edelfreie) 18 diák képviselte, ezekből diplomáták, egyházi bírák, jogtanárok lettek. A lovagok rétegéből legalább 23 jött, köztük laikusok is; mint grófok és főpapok tisztségviselői, vagy városi polgármesterek, tanácsosok bukkantak fel utóbb. A valamikor szolgarendű ministerialisok, a lovagság felé emelkedő réteg tagjai, mintegy 30 diákot adtak, kik közül jelentékeny férfiak emelkedtek ki. Jellemző, hogy a svájci városok gazdasági erejének megfelelően a polgárság a létszám egynegyedét meghaladó, kb. 60-as csoportot küldött Bolognába; még egészen kis városokból is jöttek diákok. Az egyházi-világi összetétel kb. 80 : 20 arányú, de itt figyelembe kell venni, hogy nem minden klerikusból lett pap. Ezek a számok beszédesen bizonyítják azt, amit — nemegyszer frázisszerűen — művelődési monopóliumként szoktunk említeni. Nem a kiválóak, a tehetségesek jutottak el Bolognába, és nem is azok tudtak elvergődni a doktorátusig, hanem azok, akiknek pénzük volt a tanulásra.

A svájci diákok Bolognába áramlásának a római jog és a jogász-hivatás elterjedésén túlmenő, egyetemes társadalmi és kulturális hatásai is voltak. Azok a javarészt a húszas-harmincas évjáratokhoz tartozó férfiak, akik a későbbi érvényesülés reményében keresték fel a bolognai professzorok tantermeit, nem zárkóztak el külön diákvárosba, mint pl. a párizsi hallgatók. Együtt éltek, étkeztek, sétáltak, dorbézoltak és civakodtak a polgársággal; megismerték a *commune* függetlenségi harcának eredményeit, a demokratikus igazgatási formákat; kinyílt a szemük a feudalizmust aláaknázó, később megdőntő burzsoázia életének előnyei és kellemességei számára; iskolatársaik révén — akik között ott volt a jogász-költő, Cino da Pistoia, Petrarca későbbi mestere, valamint az Accursius-tanítvány Dante Alighieri — részeseivé váltak a korai renaissance frissítő és termékenyítő áramlatának. Akik már a XIII. század derekán laikus professzortól tanultak kánonjogot, akik végighallgatták Odofredus célzásait a „gonosz és civakodó” püspökökről, a „ragadozó farkasokként” körüljáró barátokról, soha többé nem fogadhatták el a hűbéri társadalom és a vallási ideológia feltétlen irányítását. Jogi könyveken kívül új világnézetet hoztak magukkal hazájukba a svájciak, skótok, lengyelek és a mi diákjaink is, akiknek ez időben már külön magyar nációjuk volt Bolognában. St.-M. szép könyve az ő életük és munkásságuk jobb megismerésére is buzdít.

Bónis György

A középkori város keletkezésének kérdése a legújabb lengyel irodalomban

A „Tanulmányok” XII. kötetében e sorok írója a német nyelvű várostörténeti irodalom egy részét, a városok keletkezésével foglalkozó újabb munkákat ismertette. Most a lengyel irodalomnak ugyanezzel a kérdéssel foglalkozó legújabb termékei kerülnek ismertetésre. Hogy újra a városok keletkezésének problémája áll az ismertetés előterében, annak nem az az oka, hogy egy évvel ezelőtt a német nyelvű irodalomból is ezt a részletet ismertettük, nem is az a jelenség, hogy a város keletkezése és fejlődése általában mindenütt erősen foglalkoztatja a történészeket, hanem az, hogy a lengyel irodalom ezen a téren igen nagy jelentőségű munkát végzett mind az elért eredmények, mind pedig az eredményekhez vezető módszer tekintetében.

A két világháború közötti időszakban a lengyel történetírás a német történészek támadásai ellen védekezve foglalkozott a városok kialakulásának kérdésével. A német történettudomány álláspontja még a weimari köztársaság idején is az volt, hogy a lengyelországi városok keletkezése egyedül a német keleti kolonizációnak köszönhető, a városok létrejöttét a locatiót elrendelő vagy engedélyező oklevél jelentette. Ez a német irányzat sem a városok keletkezése, sem azok felvirágzása terén